

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Published by

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

İlkbahar 2022/9-1

<https://doi.org/10.46868/atdd.223>

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını *

Cevdet Teke*

ORCID: 0000-0002-6496-5915

Öz

II.Dünya Savaşı dönemi, Türkiye Cumhuriyeti için dış politika bakımından çetin sınavlardan birisini teşkil etmiştir.Savaşın zuhur etmesiyle birlikte, tarafsız kalma politikasını temel alan Türkiye, kendini güvenceye almak amacıyla imzaladığı paktlarla savaş dışı kalma gayretinde oldu. Fakat harbin ileriki süreçlerinde Türkiye, gerek Mihver ve gerek Müttefik Devletler, tarafından harbe kendi saflarında iştirak etmesi veya kendi amaçlarına uygun bir savaş dışı politikası izlemesi için sürekli baskılarla karşı karşıya kaldı. Savaşın tarafların Türkiye üzerinde yürüttükleri politikalara karşılık, Türkiye'nin faaliyeti ise mümkün mertebe savaşın dışında kalmak ve ülkeyi savaşın çöküntülerinden muhafaza etmek oldu. Bu çalışmada II. Dünya Savaşı'nın genel seyri içinde özellikle Müttefik Devletlerin Türkiye'yi savaşa dâhil etme çabasına karşılık Türkiye'nin izlediği politikanın, Türk basınına yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Türkiye, Basın

Gönderme Tarihi: 06/02/2022

Kabul Tarihi:20/03/2022

*Bu çalışma, 2008'de Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında hazırlanan "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye ve Basını" adlı Yüksek Lisans tezinin ilgili bölümlerinden türetilmiştir.

*Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Özalp Meslek Yüksekokulu, Van-Türkiye, cevdetteke@yyu.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Teke, Cevdet. "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9-1, 2022, ss.248-273.

Turkish Press in Turkey's Efforts to Stay Out of the War in World War II

Cevdet Teke*

ORCID: 0000-0002-6496-5915

Abstract

The period of World War II presented one of the toughest tests for the Republic of Turkey in terms of foreign policy. With the outbreak of war, Turkey, based on the policy of neutral, struggled to stay out of the war with pacts it signed in order to secure itself. However, in the later stages of the war, Turkey began to be exposed to growing pressures applied by both the Axis and the Allied Powers to participate in the war in their own ranks or to pursue a non-war policy suited to own purposes. In response to the policies carried out by the warring sides on Turkey, Turkey's activity was to stay out of the war as much as possible and to protect the country from ravages of the war. In this study, the reflection of Turkey's policy on the Turkish press, especially in response to the Allied Powers' efforts to integrate Turkey in the war, during the general course of the World War II was examined.

Keywords: World War II, Turkey, Press.

Received Date: 06/02/2022

Accepted Date: 20/03/2022

*Doctor, Van Yüzüncü Yıl University Özalp Vocational School, Van-Turkey, cevdetteke@yyu.edu.tr

You can refer to this article as follows:

Teke, Cevdet. "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını." *Academic Journal of History and Idea*, , 9-1, 2022, pp.248-273.

Турецкая пресса в попытках Турции не участвовать во Второй мировой войне

Джевет Теке*

ORCID: 0000-0002-6496-5915

Резюме

Период Второй мировой войны стал одним из самых тяжелых испытаний для внешней политики Турецкой Республики. С началом войны Турция, основываясь на политике сохранения нейтралитета, с целью обезопасить себя подписала пакты и старалась не вступать в войну. Однако на более поздних этапах войны Турция начала подвергаться растущему давлению как со стороны стран Оси, так и со стороны Союзниками для привлечения Турции в войну в своих рядах. В ответ на политику, проводимую воюющими сторонами в отношении Турции, действия Турции заключались в том, чтобы как можно дольше оставаться вне войны и защищать страну от разрушительных последствий войны. В данной работе было изучено отражение в турецкой прессе политики Турции в ответ на усилия Союзников по вовлечению Турции во Вторую мировую войну.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Турция, пресса.

Получено: 06/02/2022

Принято: 20/03/2022

*Доктор, Университет Ван Юзюнджю Йыл Профессиональное училище им. Озалпа, Ван-Турция, cevdetteke@yu.edu.tr

Ссылка на статью:

Teke, Cevdet. "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını." *академическая история и мысль*, 9-1, 2022, сс.248-273.

Giriş

Her devlet, varlığının gereği ve sonucu olarak bir dış politikaya sahiptir. Devletler sahip olduğu özellik ve fiziki yapılarına göre dış politikalarına şekil verir. Türk dış politikası da Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği sürekli ehemmiyet ve hassasiyet arz eden bir konu olmuştur. Stratejik öneme haiz boğazlara sahip olmasının yanı sıra Balkanlardan Ortadoğu'ya, Kafkaslardan İran Körfezi'ne kadar uzanan bir coğrafyaya sınır olması Türkiye'nin bölgesel bir siyaset izlemekten ziyade uluslararası arenada etkin rol oynamasını gerekli kılmıştır.

Türk dış politikası ana hatlarıyla analiz edildiğinde, iktidar sahiplerinin milli menfaatler çerçevesinde çatışma ya da savaş ortamından mümkün merteye sakındıkları, denge siyaseti izleyerek tarafsızlık ve savaş dışı stratejiler uyguladıkları görülmektedir. Bununla birlikte barış ortamını tesis etmek için de diplomatik ve askeri ittifaklara dâhil olma stratejileri uygulama çabası içerisinde olmuşlardır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren büyük bir kısmına Mustafa Kemal Atatürk'ün biçim verdiği Türk dış politikası, serüvencilikten uzak, barışçıl ve iyi niyet üzerine inşa edildi. Türkiye, dış politikada karşılıklı diyalog ve doğrudan doğruya görüşmeleri esas alan ikili anlaşmalar çerçevesinde bir siyaset takip etti ve 1930 yılına doğru uluslararası faaliyetlerde aktif olarak yer aldı. Bu bağlamda 1928'de Silahsızlanma Konferansı'na katılan Türkiye, 1929'da Birand Kellogg Paktı'nı ABD'den sonra imzalayan ilk ülke oldu. Türkiye, uluslararası alanda ve bölgede işbirliğine müdahil olmayı, aktif fakat barışçıl dış politikasının gereği olarak kullanmıştır.¹ Bu gelişmeler Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını sağladı. Türkiye'nin katılımı ile ilgili olarak, 18 Temmuz 1932 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti Büyük Meclisi'nde söz alan Türk Temsilcisi Cemal Hüsnü Bey, Türkiye'nin barış için uluslararası girişimlere katılmayı ulvi bir ideal kabul ettiğini ve bütün gücüyle bu ideal istikametinde çalıştığını belirtmektedir.²

1930'lu yılların başlarında komşularıyla olan problemlerini önemli derecede çözüme kavuşturan Türkiye, uluslararası münasebetlerde oldukça önemli bir konuma gelmiş bulunmaktaydı. Türkiye, 1932-1938 sürecinde, daha çok elde ettiği bu konumu yine barışçı

¹ Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz: Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.20.

²Akşam, 19 Temmuz 1932.

bir siyaset anlayışıyla muhafaza etmeye çalıştı. Cumhuriyet'in başlangıcı ve Lozan Antlaşması ile tekâmül eden münasebetler sonucunda diğer devletlerle siyasi, hukuki, ekonomik, idari ve bölgesel sahalarda iki yüze yakın antlaşmaya imza attı.³ Bu çaba, uluslararası barış ve ahengin tam ve esaslı bir şekilde yerleşmesini arzu etmenin bir yansımasıdır.

Dolayısıyla 1930'un sonlarına doğru gelindiğinde, çıkması muhtemel bir dünya savaşı tehlikesi karşısında Türkiye'nin temel önceliği savaşa dâhil olmamaktı. Cumhuriyetin kurulmasının ardından, bağımsızlık dışında bir talebin olmaması, mevcut sınırların korunması birinci öncelikti. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak talebi veya konumunun yeniden değerlendirilmesi gibi dünya barışına hanel getirecek siyasi bir arayış içinde olmadı.

1-Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını

II.Dünya Savaşı dönemi, Türkiye Cumhuriyeti için dış politika bakımından çetin sınavlardan birisini teşkil etmiştir.Savaşın zuhur etmesiyle birlikte, tarafsız kalma politikasını temel alan Türkiye,⁴ kendini güvenceye almak amacıyla imzaladığı paktlarla savaş dışı kalma gayretinde oldu. Fakat savaşın ileriki süreçlerinde Türkiye, gerek Mihver ve gerek Müttefik Devletler, tarafından harbe kendi saflarında iştirak etmesi veya kendi amaçlarına uygun bir savaş dışı politikası izlemesi için çoğalan tazyiklere maruz kalmaya başladı. Örneğin; Deringil'in ifade ettiği gibi,

*“İngiliz ve Türk tarafları 1939'daki İttifak Antlaşması'na taban tabana zıt iki bakış açısından yaklaşıyorlardı. Türkler için antlaşma en son kertede başvurulacak bir sigorta unsuru, İngilizler için ise Balkanlar'da ve Yakın Doğu'da Türkiye'nin savaşa fiilen katılımını sağlayacak bir araçtı”.*⁵

Savaşan tarafların Türkiye üzerinde yürüttükleri politikalara karşılık, Türkiye'nin faaliyeti ise mümkün mertebe harbin haricinde kalmak ve ülkeyi harbin çöküntülerinden muhafaza etmek oldu.⁶ 1942-1945 yılları arasında CHP Genel Sekreterliğini yapan Memduh Şevket Esendal, mezkûr politikaları şöyle değerlendirmektedir:

³ BCA, 490.1.0.0.580.2308.2.

⁴ DBTDA, 534/37411-150413-8

⁵Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2015, s.101-102.

⁶DBTDA, 571/34936-138078-62.

“Şurası da var ki İngilizler az yorulup başkalarını çok yoruyorlar. Bu fırtına arasında İngilizler bizi daha kendi hesaplarına harbe sokamamış olduklarını düşünürler. Alamanlar da Türkiye'yi kendilerine çekebilseler, çok faydalı olacağını sanırlar”.⁷

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Mihver ülkeleri olan Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikaları, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yanaşmasına sebebiyet verdi. Bunun sonucunda, savaşın patlak vermesinden sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak Antlaşması imzalandı.⁸ Böylece savaşın Balkanlar ve Akdeniz'e sıçramasını önlemek gibi bir maksat amaçlanmıştır. Koçak'ın ifade ettiği gibi Türkiye'nin Batı ittifakı, Türk dış politikasının geleneksel tarafsızlık / askeri ittifaklardan uzak durma politikasının da sonu olacaktır.⁹ Bu süreçle beraber, Türkiye, savaş dışı pozisyonuna bürünecektir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 13 Ocak 1940 tarihinde gazetelere verdiği demeçte, milli menfaatlere vurgu yaparak Türkiye'nin savaş karşısındaki durumunu açık bir dille anlatmaktadır:¹⁰

“Biliyorsunuz ki, memleketimiz mevcut muharebeler karşısında tarafsız değil, sadece harp dışıdır. Mevcut taahhütlerimiz, memleketimizin hudutları kadar kati, vazih ve sarihdir. Eğer bir taarruza maruz kalmazsak ve bizi, taahhütlerimizi ifaya mecbur edici bir hadise meydana gelmezse, isteyerek tuttuğumuz barış yolunda, nihayete kadar yürümek kararındayız”.

Esasen Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirecek bir vaziyet bulunmamaktaydı. Türkiye'nin tek amacı, barışı korumaya yönelik bir siyaset takip etmektir.¹¹

İtalya 10 Haziran 1940'ta İngiltere ve Fransa'ya savaş ilân etti. İtalya'nın bu girişimi, savaşın Akdeniz'e sıçraması demektir¹² ve 19 Ekim 1939 Üçlü İttifak Antlaşması uyarınca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesini gerektiriyordu. Bu gerekliliği İngiltere Türkiye'ye bildirdi ve Türkiye'nin savaşa girmesini talep etti. Türk Hükümeti, Üçlü İttifak Antlaşması'nın ek 2 numaralı protokole göre, yaşanan gelişmelerin Türk-Sovyet çatışmasına ortam hazırlayacağını öne sürerek savaşa girmeyi reddetti.

⁷ Memduh Şevket Esendal, *Kızıma Mektuplar*, (Haz. Muzaffer Uyguner), Bilgi Yayınevi, Ankara 2001, s.349.

⁸ DBTDA, 534/37148-149266-21.

⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 282.

¹⁰Ulus, 13 Ocak 1940, s.1; Cumhuriyet, 13 Ocak 1940, s.1; Akşam, 13 Ocak 1940, s.1; İkdam, 13 Ocak 1940, s.1; Vatan, 13 Ocak 1940, s.1.

¹¹Abidin Daver, “Türkiye ve Harp”, *İkdam*, 27 Şubat 1940, s. 1-3.

¹² DBTDA, 534/37193-149243-59.

Türk basını, genellikle Türkiye'nin yürüttüğü politikalara paralel bir çizgi takip ederek devletin savaşa girmeme kararını savunuyordu. Bununla birlikte her ihtimali göz önünde bulundurup hassas, uyanık ve hazır bir şekilde ehemmiyeti elden bırakmamak gerektiği vurgusu da gazete sütunlarına işlenen bir temaydı. Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde, Türkiye'nin macera peşinde olmadığını ifade ettikten sonra:

"...Fakat bir gün maceraların bizim peşimize düşmeyeceğini kimse temin edemez. Vatanımız sarp dağlar, yalçın sahiller, dar geçitlerle bize bir büyük devletin müdafaa kudretlerini ve imkânlarını vermektedir. Bu kudret ve imkânları, bir saniye kaybetmeksizin, mütemadiyen arttırmak, istihkâmlarla silahlarla, her türlü harp cihazları ile karada ve havada arttırmak lazım" diyerek bir müdafaa iradesi ile teyakkuza olunması gerektiğine dikkat çekmekteydi.¹³

Asım Us, aradan geçen zaman zarfında Türkiye'nin pozisyonunda bir değişikliğin olmadığını, bu itibarla Türkiye'nin ittifaklarına sadık kalacağını belirttiikten sonra şöyle devam etmektedir:

"Türkiye, müttefik devletlere verdiği söze sadık olduğu kadar bu devletlerin beynelmilel hayatta hakkı ve kanunu hâkim kılmaya matuf olan harp gayelerine karşı sempatisini de tamamıyla muhafaza etmektedir".¹⁴

Necmeddin Sadak, Türkiye'nin bugünkü siyasi ve askeri şartlar içinde savaşa katılması, savaşın Balkanlar'a ve Yakındoğu ötelere yayılması demek olduğunu belirtmekte ve bu durumun, müttefiklere yeni büyük külfetler yükleteceğini vurgulamaktaydı.¹⁵

Abidin Daver, İkdam gazetesindeki yazısında:

"Cihanda sulh Türkiye'nin kendi kudreti dâhili ve haricinde olmak üzere iki cephelidir. Biz, kendi kudretimiz dairesinde, hiçbir maceraya atılmadan, yolumuzda yürüdük; fakat kudretimiz haricinde olan cephede, sulh yerine harp baş göstermiştir. Medeniyeti tahrip eden bu harpte hiçbir mesuliyetimiz yoktur... Her şeye rağmen, harbin, bize kadar gelebileceğini de unutmuyoruz. Bu ihtimali göz önünde tutarak sulh için her tedbire başvurduğumuz gibi, kuvvetli bulunmak için de hiçbir tedbiri ihmal etmiyoruz. İstemediğimiz

¹³ Falih Rıfki Atay, "Büyük Vazife Başındayız!", *Ulus*, 16 Haziran 1940, s.1.

¹⁴ Asım Us, "Türkiye'nin Hâdiseler Karşısında Tutacağı Yol", *Vakit*, 16 Haziran 1940, s. 1.

¹⁵ Necmeddin Sadak, "İttifak Siyasetimizde ve Harp Harici Vaziyetimizde Değişiklik Yoktur", *Akşam*, 17 Haziran 1940, s.1.

halde de, harp gelirse, bizi gafil ve tedbirsiz bulmayacaktır” diyerek Türkiye'nin değişmez emniyet şartlarından ve zaruretlerinden doğan politikasına vurgu yapmaktaydı.¹⁶

Etem İzzet Benice, Son Telgraf gazetesindeki köşesinde şöyle diyordu:

“Hiç bir milletin ne toprağında, ne malında gözüümüz yok. Macera, his ve hevesten uzak, bütün dünya ile hesaplarını tasfiye etmiş; sulha sadık, kendi inkişaf ve kalkınmasına sâyeden bir hedef içinde ve harp dışındayız. Buna rağmen bir tecavüze uğrarsak, müteceviz, Türk milletini tarih huzurunda bir kere daha nasıl şahlanabileceğini ve harikalar yaratabileceğini görecektir”.¹⁷

1939 Eylülünde başlayan II. Dünya Savaşı tüm şiddetiyle devam etmekteydi.1940 yılının ortalarında, Fransa'nın teslim olmasıyla birlikte, İngiltere'nin tek başına Alman askeri zaferlerinin karşısında duramayacağı gerçeği hasıl oldu. Türkiye, Almanya'nın yürüttüğü işgal politikasına karşı, kurduğu tüm stratejik dengeli dış politikanın unsurlarını tek tek kaybetmekteydi. Ancak Türkiye, kendisine saldırı olmaması durumunda savaş dışı konumunu sürdürmeye kararlıydı. İnönü başta olmak üzere tüm Türk yöneticiler Türkiye'nin yakın tarihinin en önemli evrelerini yaşamışlardı. Dolayısıyla geçmişteki deneyimleri ile ülkeyi savaşa sokarak yeni bir buhrana sürüklemem için her türlü çareye başvuracaklardır. Türkiye 26 Haziran 1940'ta savaş dışı halini resmen bildirdi.¹⁸ Başbakan Refik Saydam, Türkiye'nin emniyet ve müdafaası için bir taraftan askeri hazırlıkların devam ettiğini belirtmekle birlikte, Türkiye'nin hâlihazırdaki savaş dışı vaziyetini muhafaza ettiğini ifade etmekteydi.¹⁹

Hükümetin savaş dışı kararını değerlendiren Necmeddin Sadak, çok tedbirli ve uyanık durmak gerektiğini, büyük tarihi anların birlik ve fedakârlık ruhunu her zamandan fazla kuvvetli tutmak lazım geldiğini belirtmekteydi.²⁰ Ahmet Şükrü Esmer, İtalya'nın savaşa girmesinin ardından Türkiye'nin ittifak antlaşmasından doğan yükümlülüğüne rağmen savaşa girmemesini Sovyet Rusya ile bir ihtilafa sürüklenmek istemeyişine bağlayarak izlenen siyasetin önemine vurgu yapmaktaydı.²¹ Atay da Türkiye'nin, Üçlü İttifak Antlaşması'yla taahhüt ettiği görev ve sorumluluklarına tamamen uygun şekilde hareket ettiğini

¹⁶ A. Daver, “Badire Karşısında Türk Milleti”, *İkdam*, 18 Haziran 1940, s.1.

¹⁷ İzzet Benice, “Avrupa Harbi Karşısında Genç Türkiye”, *Son Telgraf*, 18 Haziran 1940, s. 1-3.

¹⁸ Selim Deringil, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, İstanbul 2003, s.116.

¹⁹ *Ulus*, 27 Haziran 1940, s. 1.

²⁰ N. Sadak, “Tedbirli Uyanık ve Birlik Durmak”, *Akşam*, 26 Haziran 1940, s. 4.

²¹ A. Ş. Esmer, “Harp Karşısında Türkiye”, *Ulus*, 27 Haziran 1940, s.3.

vurguluyordu. Atay, ayrıca Türkiye'nin Batı cephesindeki savaşa etki etmesini, şüpheli olacak olan gereksiz bir müdahaleden öteye gitmeyeceğini öne sürmekteydi.²²

Zekeriya Sertel, Tan gazetesindeki yazısında şu değerlendirmeyi yapmaktaydı:

*“Türkiye ittifaklarına sadıktır ve ittifak muahedesi ile taahhüt ettiği vazifeleri yapmaya daima hazır bulunmuştur. Fakat İtalya'nın harbe girmesi, Türkiye'nin derhal harp ilân etmesini icap ettirmezdi... Türkiye'nin sırf sözünü yerine getirmiş olmak için, müttefiklerine hiçbir yardımı dokunamayacağını bilerek, harbe girmesi, muahedenin ruhuna da muhalif olurdu. Çünkü bu hareket harbin Balkanlar'a ve Yakın Şark'a da sirayetine sebep olabilirdi”.*²³

Türkiye'nin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini barışın savunmasına verdiğini belirten Daver, böylece Türkiye'nin takip ettiği siyaseti, hüsnüniyet sahibi hiç kimsenin tenkit edemeyeceğini belirtmekteydi. Daver ayrıca, Türkiye'nin her türlü tahrikten uzak bu uyanık ve dikkatli savaş dışı siyaset ve vaziyeti ifa etmesini, memleketimiz için olduğu kadar etrafımız için de sulhun muhafazasına hizmet etmek olduğunu sözlerine eklemekteydi.²⁴ Türkiye'nin savaş dışı vaziyetini koruyacağını belirten Benice, durumu şöyle değerlendirmekteydi:

*“İtalya'nın harbe girmesi ile bizim müttefiklere yardımımız fiili hudutlarımız olmadığına göre nereden ve nasıl vaki olabilirdi? Bu yolu bulabilmek ise bir takım ihtilatlara sebebiyet verirdi. Bu ihtilatlar ise Balkanlardaki statükonun ve yakın şarktaki sulhun muhafazasında alâkadar olan Sovyet Rusya'yı da ihtilafa ve ihtilata sevk edebilirdi. Binaenaleyh, hem milli hedef ve kasmıza, hem de akdettiğimiz muahedeye hâkim ruh ve maksada tamamıyla mutabık kalarak harp dışı vaziyetimizi muhafaza azim ve kararını vermiş bulunuyoruz”.*²⁵

A. Us, Vakit gazetesindeki yazısında:

“Hakikatin meydana çıkmasını, daha ziyade hâdislerin inkişafına bırakmayı tercih ettik. Fikrimizce hâdiseler karşısında hükümetin aldığı kararın bu noktadan hususi bir ehemmiyeti vardır. Zira bu karar ile Türkiye'nin rastgele maceralar peşinde sürüklenecek bir vaziyette olmadığı fiilen anlaşılmıştır” diyordu.²⁶

²² F. R. Atay, “Türkiye Vazifelerini Yapıyor”, *Ulus*, 28 Haziran 1940, s.1.

²³ Zekeriya Sertel, “Türkiye'nin Vaziyeti Nedir?”, *Tan*, 27 Haziran 1940, s. 1-4.

²⁴ A.Daver, “Türkiye'nin Siyaseti ve Harp Karşısındaki Vaziyeti”, *İkdam*, 27 Haziran 1940, s. 1-3.

²⁵ E. İ. Benice, “Türkiye'nin Vaziyeti”, *Son Telgraf*, 27 Haziran 1940, s. 3.

²⁶ A. Us, “Türkiye'nin Harp ve Sulh Siyaseti”, *Vakit*, 28 Haziran 1940, s. 2.

Türkiye, savaş tehlikesini politik manevralarla bertaraf etmeye çalışırken bir yandan da olası bir saldırıya karşı savunma tedbirleri de alıyordu. Bu amaçla Trakya 12 Haziran 1940'tan itibaren yasak bölge olarak ilân edildi. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanların Edirne'de bir geceden fazla kalmaları yasaklandı. 24 Temmuz'da da ülkedeki tüm yabancıların yirmi dört saat içinde en yakın polis karakoluna başvurmaları ve bilgi vermeleri zorunlu kılındı. Ayrıca Türk Ordusu Trakya'da Ege'de ve Sovyet Rusya sınırında yığınak yapıyordu.²⁷ Fakat o sıralarda bu tür haberler resmen tekdiz ediliyordu.²⁸

Türkiye'nin savaş dışı tutumu, nihayet İngiltere tarafından da zorunlu olarak kabul edilecek ve Ankara'nın bu tutumunun Üçlü İttifak Antlaşması'na uygun olduğu anlaşılacaktır. Emekli General H. Emir Erkilet, Son Posta gazetesindeki makalesinde:

“Bu siyaset sulh ve müdafaa siyasetidir. Biz, yakın ve uzak bir millete karşı yalnız dostluk hissiyatı besleriz ve her devlet ve milletin haklarına riayeti kendimize düstur biliriz. Onlardan istediğimiz de bize karşı kat'i itimad ve riayet göstermeleridir” diyordu.²⁹

Türkiye'de gelişmeler ve yorumlar bu istikamette devam ederken Mihver Devletlerin Batı Cephesi'nden Balkanlar'a yönelmesi söz konusu olacaktı. 7 Ekim 1940'ta Almanya Romanya'ya girdi. İtalya da 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırdı. Bu gelişme İngiltere'nin Balkanlar'da bir savunma hattı oluşturulması gerektiği yolundaki düşüncesini yeniden gündeme getirdi.³⁰ Fakat İngiltere'nin Türkiye'ye vaat ettiği askeri yardımları yerine getirememesi, Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu bir kere daha korumasını sağlayacaktır.

Almanya ve İtalya'nın istilacı siyasetlerini değerlendiren Ahmet Emin Yalman, 22 Ekim 1940 tarihli Vatan gazetesindeki yazısında:

“Eğer Almanya ve İtalya, başka milletlerin hakkına ve istiklaline saygı duyan ve gösteren taraf olsaydı ve İngiltere aksi istikameti tutsaydı bizim hislerimiz elbette istiklale saygı gösteren tarafa akardı. Biz daima şunu tekrar ettik: Biz harp hariciyiz, fakat bitaraf değiliz” diyerek Savaş dışı siyasetin esasen Türk taraftarlığına dayanan milli siyasetten ileri geldiğini öne sürmekteydi.³¹ Yalman böylece, Türkiye'nin niçin Üçlü İttifak Anlaşması'na riayet ettiğini ve savaş dışı tercihinin açıklık getirmekteydi.

Muhittin Birgen, Türkiye'nin dış politika istikametini şöyle izah etmekteydi:

²⁷ C. Koçak, a.g.e., s.310.

²⁸ *Ulus*, 1 Temmuz 1940, s.1.

²⁹ H. Emir Erkilet, “Türkiye Yakın Bir Tehlike Karşısında Değildir”, *Son Posta*, 13 Temmuz 1940, s. 4.

³⁰ DBTDA, 571/34993-138-036-9.

³¹ Ahmet Emin Yalman, “Bizim İçin Yalnız Türk Taraftarlığı Var”, *Vatan*, 22 Ekim 1940, s. 1.

“Dünya için iyi duygu ve asıl temenni, Türkiye için, yalnız hak ve adalet prensiplerinden ilham alan kat’i bir emniyet ve selamet siyaseti bizim takip ettiğimiz yolu en vazih çizgilerle çizmiştir. Biz bu yolun yolcusuyuz”.³²

Sadak, Türkiye siyasetinde değişikliklerin beklenmesine ihtiyaç olmadığını belirterek mezkûr siyasetin hiç kimsenin aleyhinde olmadığı ifade etmekteydi.³³ Savaş karşısında, Türkiye'nin tarafsızlığını destekleyen Z. Sertel, Tan gazetesindeki yazısında:

“Bütün harp müddetince bitaraf kalmaya ve hiçbir bir harbe girmemeye azmetmişizdir... Türkiye siyasi vaziyetini tahkim etmiş, Avrupa'nın bu mıntıkasına harbin sirayetine mani olmak için lazım olan tedbirleri almıştır” diyordu.³⁴

Zekeriya Sertel, bir başka makalesinde şöyle yazıyordu:

“Bu harpte en büyük tehlike sürpriz karşısında kalmaktır. Almanya, daima düşmanlarını sürprizler karşısında bırakmış ve onlara göz açmak imkânını vermemiştir. Türkiye'yi böyle bir sürpriz karşısında bırakmak mümkün değildir. Türkiye, bütün harp hazırlıklarını yapmıştır. Noksanlarımız varsa, bunları da tamamlamak için hükümetin birbirini ardı sıra tedbirler alması mümkündür. Bizim en büyük kuvvetimiz birliğimiz, hazırlığımız ve müdafaa azim ve kararımızdır”.³⁵

Tasviri Efkâr gazetesi sütunlarında da, savaş vaziyeti karşısında her an hazır bulunmak gerektiği vurgulanıyordu.³⁶ Cumhuriyet gazetesine yazan Yunus Nadi, 12 Kasım 1940 tarihli yazısında:

“Memleketimiz harp haricidir ve bu vaziyetin böylece devamı en samimi arzumuzdur. Fakat bu arzuda hayale kapılmağa yer yoktur. Harbin memleketimize gelmemesinin ve şayet gelirse yüz geri edip gitmesinin tek çaresi, onu yüzde yüz buraya da gelecekmiş gibi düşünmekliğimizden ve bu düşüncelere mutabık hareket eylemekliğimizden ibarettir” diyordu.³⁷

“Bir gün bu memlekete de harp afeti gelecek olursa bu, ancak Türk Milletinin İstiklalini ve mevcudiyetini muhafaza için başka çare kalmadığından olacaktır”³⁸ diyen Us, bir başka makalesinde şöyle yazacaktır:

³² Muhittin Birgen, “Milli Şefi Dinlerken”, *Son Posta*, 3 Kasım 1940, s. 4.

³³ N. Sadak, “Bütün Millet Kahraman Şefine Seninle Beraberiz Diyor”, *Akşam*, 3 Kasım 1940, s. 1.

³⁴ Z. Sertel, “Hükümetin Mühim Kararı”, *Tan*, 8 Kasım 1940, s. 6.

³⁵ Z. Sertel, “Harp Geliyormuş Gibi Hazır Olmalıyız”, *Tan*, 7 Kasım 1940, s. 4.

³⁶ *Tasviri Efkâr*, “Hazır Bulunmak Lüzumu”, 11 Kasım 1940, s. 1.

³⁷ Y. Nadi, “Her şey Vatan Müdafaasına”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1940, s. 1-3.

³⁸ A. Us, “Kurt ile Kuzuyu Geçindiren Siyaset”, *Vakit*, 4 Kasım 1940, s. 3.

“Türkiye dün olduğu gibi bugün de harp haricidir; fakat memleketimizin dünkü harp harici vaziyeti ile bugünkü harp harici vaziyeti arasında büyük bir fark var. Zira, Avrupa harbi milli hudutlarımıza değilse de milli emniyet sahamızın hudutlarına gelmiştir”.³⁹

Hükümetin yarı resmi yayın organına yazan Atay'da Türkiye'nin elinde olduğu kadar savaş dışında kalacağını belirtmektedir.⁴⁰ Sadak 1 Aralık 1940 tarihli yazısında:

....“Harbin başından beri Türkiye'nin siyaseti malumdur. Türkiye, kendine özgü çizdiği yolda, hiçbir sapma göstermeden, metin ve dürüst yürümüştür. Bu siyasette ne değişmiş, ne değişecek bir cihat vardır... Emniyet sahalarımıza tehlike yaklaşmadığı müddetçe sulha bağlı kalırız” diyordu.⁴¹

Sadak, 2 gün sonra, takip edilen politikanın milli hassasiyet şiarının bir tezahürü olduğunu ifade ederek şöyle devam etmekteydi:

“...Memleketleri kurtaran en büyük amil, politika istiklalidir. Milli menfaatin siyaset yolunu bulup hiçbir tehlide, hiçbir iğfale kapılmadan bu yolda yürümek kudretini göstermemiş milletler, tuzaktan tuzağa düşerek, yamaçtan uçuruma kayarak felakete sürüklenmişlerdir. Milletın hayati menfaatine uygun politikayı seçmekteki istiklal ve bu sahada asla sendelemeden yürümek hür yaşamaya layık milletlerin büyük şiarıdır”.⁴²

Yeni Sabah gazetesine yazan Cahit Sıtkı Tarancı ise, “Türk politikası lafa, her zaman inkâr olunan vaadlere değil, realiteye istinad ediyor ve gayet açık ve dürüst bulunuyor” vurgusunu yapmaktaydı.⁴³

Savaşın bu ilk yıllarında Türkiye birçok zorlukla karşı karşıya kaldı ve her çekindiği gelişme gerçekleşti. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türk dış politikası çizgisinde bir değişim olmadan devam etti. Türk basını da hükümetin savaş dışı siyasetini desteklemekle birlikte, olası bir savaş karşısında maneviyatı güçlü cümleler sarf ederek hükümetin kararlı tutumunu topluma yansıtma gayretinde oldu.

İşte bu şartlarla 1941 yılına girildi. 1941 yılının ilk gününde Başbakan Refik Saydam'ın verdiği nutukta, hiçbir memleketi endişeye düşürecek öğeleri ihtiva etmeyen dürüst siyasetin aynı yolda yürüyeceğini söyledi.⁴⁴ Aslında Türkiye, savaşın hemen başında

³⁹A. Us, “Harp Tehlikesine Karşı Hazırlık Devrine Girdik”, *Vakit*, 5 Kasım 1940, s. 1.

⁴⁰F. R. Atay, “Cephe Gerisinin Harbi”, *Ulus*, 6 Kasım 1940, s. 1.

⁴¹N. Sadak, “Türkiye'nin Siyaseti Malûmdur ve Değişmez”, *Akşam*, 1 Aralık 1940, s. 1.

⁴²N. Sadak, “Türkiye'nin Büyük Kuvveti İçeride Birliği, Dış Siyasetinde Tam İstiklâldir”, *Akşam*, 3 Aralık 1940, s. 1.

⁴³Hüseyin Cahit Yalçın, “Mihver Devletleri Karşısında Türk Politikası”, *Yeni Sabah*, 5 Aralık 1940, s. 1.

⁴⁴*İkdam*, 2 Ocak 1941, s. 1.

katıldığı Batı ittifakı içinde, tabiatı ile öncelikle kendi güvenliğini sağlamak istemişti. Türkiye'nin savaşa katılmakla kazanacağı herhangi bir şey yoktu. Ankara'nın bir toprak talebi de bulunmuyordu. Dolayısıyla, Türkiye savaşa katılmakla bir çıkarı olmadığına inanıyordu.

1942 sonu itibariyle şartlar artık Müttefik Devletler lehine dönmekteydi. Müttefikler, Alman ilerleyişini 1942 yılının son aylarında durdurup 1943'ün başı itibariyle başarılar elde etmeye başlayınca, Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda tekrardan baskı yapmaya başladı. Türkiye ise tüm bu istekleri reddediyordu. Çünkü Mihver devletlerinin savunma pozisyonuna geçmesine rağmen hala Türkiye'ye zarar verebilecek yakınlıkta ve güçte olduğunu iyi biliyordu. Bu sebeple İstanbul'un 250 km ötesindeki Bulgar sınırına yığınak yapan ve varlığını somutlaştıran Alman kuvvetleri, Türkiye'nin bundan sonra da tüm Müttefik baskılarına direnmesinin en önemli nedeni olacaktı.⁴⁵

Bilhassa İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmemek konusundaki kararlılığını değiştirebilmek için her türlü çabayı sarf etmeye niyetliydi. Bu amaçla, İngiltere Başbakanı Winston Churchill 30-31 Ocak 1943'te Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile buluştu.

Gelişmeleri basın penceresinden izlediğimizde, Adana görüşmeleri hakkında çıkan haberlerin 3 Şubat 1943 tarihinden sonra yer aldığı görülür. Bu durum, Adana Görüşmelerinin kamuoyundan bir süreliğine, güvenlik gerekçesiyle saklandığını göstermektedir.⁴⁶ Ayrıca Türk Hükümeti, Almanya'yı ürkütmemek için, Adana görüşmesi sonucunda dış politikasında bir değişiklik olmadığı, yani savaşa girmeyeceği yönünde yayın yapılması için basına talimat verdiği muhtemeldir. Bu talimat doğrultusunda, tüm gazetelerde Türkiye'nin dış politikasının değişmeyeceğini ısrarla belirten yorumlar yer almaktaydı.

Ulus gazetesinde, Adana Görüşmeleri şöyle yorumlanmaktadır:

...“Görüliyor ki, Adana görüşmeleri esasında Türkiye'nin umumi tedafii emniyetini korumak bahis mevzuu olmuştur. Çünkü Türkiye'nin kuvvetli bulunması, sadece dünyanın bu bölgesi için değil, belki bütün dünya için hayırlı bir nizam amili olacaktır. Türkiye'nin politikası kimsenin meçhulü değildir. Bu politika daima açık ve dürüsttür. Ve hiçbir devlete karşı değildir. Biz kendi emniyetimizi, istiklalimizi alakadar eden meseleler önünde kendi kuvvetimize dayanarak bir nizam ve sulh amili olarak kalmayı hedef edindik. Adana görüşmeleri, herkesçe bilinen bu dürüst politikanın Büyük Britanya Hükümeti tarafından da

⁴⁵Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.708.

⁴⁶Cevdet Teke, “II. Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri ve Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 45, Ağustos 2016, s.305.

*tam tasvibini göstermek itibariyle güzel bir eser olmuştur. Bu bakımdan bu mülakat, yarının hadiseleri üzerinde de bir aşama teşkil edecek mahiyettedir. ve Türk-İngiliz İttifakında mündemic bulunan mananın tam bir tezahürüdür”.*⁴⁷

Yalçın, Yeni Sabah gazetesindeki yazısında şu görüşü öne sürmekteydi:

*“Sarih surette anlaşıldığına göre İngiliz Başvekili memleketimize bazı ecnebi memleketlerde telkin edildiği gibi, Türk politikasını değiştirmek yahut Türk diplomasisi üzerinde bir taziyik yapmak fikriyle gelmiş değildir”.*⁴⁸

Cumhuriyet Gazetesinde ise, İtalyan basınında yayınlanan ve Churchill'in Türk devlet adamlarını kandırmak niyetiyle Adana'ya geldiğini belirten haberlere karşılık veriliyordu:

*“İtalyan matbuatına göre Churchill Türkiye'yi kendi davası hesabına kandırmak emeli ile Adana'ya gelmiş fakat muvaffak olamadan dönmüştür. Winston Churchill gibi zekâsı ve dirayeti tecrübe ile bilinen bir devlet adamının birtakım hayaller peşinde uçabileceğinden şüphe etmek imkânsızdır”.*⁴⁹

Adana Görüşmeleri sonrası Türk basınında yeniden Türk dış politikasını savunur yazıların yoğunlaştığı görülmektedir. Basın, genellikle Türkiye'nin yürüttüğü denge siyasetini, savaşan taraflar açısından bir güvenlik unsuru olduğunu vurgulama gayreti içinde oldu. Y. Nadi Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde şöyle yazıyordu:

*“... Taraflar elbette Türkiye'nin kendi saflarında yer almasını isterlerdi ve belki bunu istedikleri zamanlar olmuştur. Türkiye dört yıla yaklaşan ve gittikçe açılıp yayılan dünya buhranı içinde kendi çizdiği yoldan zerre kadar ayrılmamıştır. Nihayet her taraf, böyle yapmakta Türkiye'nin kendi menfaatleri olduğu kadar başkaları için de menfaat ve kıymeti büyük bir siyaset gütmüş olduğunu anlamış bulunuyorlar”.*⁵⁰

Us, Adana konuşmalarının savaş sonrası durumunun önemi üzerinde durarak, Türk-İngiliz İttifakı'nın savaş sonrasına yönelik olduğu yorumunu yapmaktaydı.⁵¹ Benice, Adana Görüşmelerinin Türk milli siyasetinde radikal bir değişikliğe sebep olmadığını belirtmektedir.⁵²

Tasvir-i Efkâr gazetesi bu konuda şöyle yazıyordu:

⁴⁷ “Adana Mülâkâtı”, *Ulus*, 3 Şubat 1943, s.4.

⁴⁸ H. C. Yalçın, “Adana Mülâkâtı”, *Yeni Sabah*, 3 Şubat 1943, s.1.

⁴⁹ “Churchill'in Memleketimizi Ziyareti”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1943, s.1.

⁵⁰ Y. Nadi, “Türkiye'nin Siyaseti”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1943, s.2.

⁵¹ A.Us, “Adana Konuşmaları”, *Vakit*, 3 Şubat 1943, s.1.

⁵² E. İ. Benice, “Adana Görüşmeleri”, *Son Telgraf*, 3 Şubat 1943, s.1

“... Türkiye Cumhuriyeti'nin esas siyasetini, hiç kimseden bir şey istememek ve ona mukabil de hiç kimsenin kendisinden bir şey istemesine asla müsaade eylememek teşkil etmektedir... İstiklâl zaferinden ve Lozan sulhundan sonra Türkiye dünyanın, mukadderatına en ziyade hâkim ve nereye gittiğini çok iyi bilen devletlerden biri olmuştur”.⁵³

Ulus gazetesine göre Türk dış politikasının esası, dürüst ve açık olmak ve böylece vatanın selâmeti, halkın saadetini en iyi şekilde devam ettirmektir.⁵⁴

1943 yılı itibariyle Müttefik Devletleri her cephede Mihver kuvvetlerini geri çekilmeye zorluyorlardı. Müttefiklerin elde ettiği başarılar, Türkiye üzerindeki savaşa girme baskısının da artmasına sebep olmaktaydı. Bununla birlikte 17 Ağustos 1943'te toplanan Quebec Konferansı'nda ABD Başkanı Roosevelt ve Churchill Türkiye'nin durumunu da görüşmüşlerdi. Mezkûr konferansta Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılması için henüz erken olduğu konusunda ortak paydada buluştular.

Atay, Quebec Konferansı'nı şöyle yorumluyordu:

“Müttefikler arasındaki görüşmelerin ana maddeleri bu harbi mümkün olduğu kadar çabuk bitirmek ve bu harpten mümkün olduğu kadar kuvvetli çıkmaktır. Harp sonrasını düzenlemek için tam bir zafer ilk şarttır, bu zaferin neticelerini alıncaya kadar seferber kalmak ve siyasi buhranlardan kaygılanmayacak kadar kuvvetli bulunmak ikinci şarttır”.⁵⁵

Tasviri Efkâr, İsviçre'deki gazete haberlerini değerlendirirken, Sovyet Rusya'nın Doğu ve merkezi Avrupa'da tam bir hareket serbestisine sahip olmak istediğini belirtiyordu. Gazete, ayrıca Quebec Konferansı için:

“Her halde Kebek toplantısından ve konuşmalarından harp bakımından çok mühim neticeler çıkacağı muhakkak olmakla beraber, aynı zamanda hiç beklenmedik siyasi bir takım meselelerin de zuhur edeceği sezilmektedir”⁵⁶ yorumunu yaptıktan iki gün sonraki sayısında, birçok mesele konuşulmuşsa da verilen kararların gelecekteki olayların seyrine terk edildiğini yazıyordu.⁵⁷

Yalman, Quebec Konferansı'ndan sonra görülen genel manzarayı şöyle değerlendirmekteydi:

⁵³ “Zaten Bizden Kim Ne İsteyebilir?”, *Tasviri Efkâr*, 13 Şubat 1943, s.1.

⁵⁴ “Dürüst ve Açık Politikamız”, *Ulus*, 23 Şubat 1943, s.1-3.

⁵⁵ F. R. Atay, “Kebek Toplantıları”, *Ulus*, 22 Ağustos 1943, s.3.

⁵⁶ “Rusya'nın İstediklerinin Aslı Varsa”, *Tasviri Efkâr*, 24 Ağustos 1943, s.1-3.

⁵⁷ “Kebek Tebliğinde Çıkardığımız Manalar”, *Tasviri Efkâr*, 26 Ağustos 1943, s.3.

“...Bu harp müttefiklerin tam zaferi ile sonuna getirilecektir. Sovyetlerle Anglo-Saksonlar arasında görüş farkı olsa bile bundan harp sahalarında Almanlarla İtalyanların istifadesi olmayacaktır”.⁵⁸

İngiltere'nin 1943 yılının ilk günlerinden itibaren her fırsatta, Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu değiştirmesi ve savaşa dâhil olması için uyguladığı baskı politikasına karşın Türkiye çeşitli politik manevralar ile savaştan uzak durmayı başardı. Böylece 1943'ün sonbaharına doğru Türkiye üzerindeki İngiliz baskısı şekil değiştirmeye başladı. 19 Ekim 1943'te Moskova'da, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, ABD Dışişleri Bakanı Hull ve Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Molotov'u bir araya getiren konferansta Türkiye hakkında bir başka gerçek ortaya çıkıyordu. Artık Sovyet Rusya da Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde görüş bildiriyordu.⁵⁹ Kısaca bu konferans, Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının başlangıcıdır.

Türk basını Moskova Konferansı'nı temkinli ve kuşkucu bir yaklaşımla karşıladı.

Atay, konferansı değerlendirirken:

“Rusya Müttefikler gibi devamlı bir barışın hakiki ve tesirli şartları ile kendi güvenlik şartını bir tutmakta olduğunu her fırsatta söylemiştir. Rus politikası genişlemeci ve fetihçi bir politika olarak belirmiş değildir, hatta Almanya ile bazı anlaşmalarda sınırlarına doğru taşan büyük Cermenliğe karşı müdafaa tedbirleri almak mahiyetindedir” diyerek Sovyet Rusya'nın sınırlarını muhafaza etmek isteyen bir siyaset takip ettiği şeklinde yapay bir değerlendirmede bulunmaktaydı.⁶⁰

Moskova Konferansı müzakereleri bittikten sonra ABD Başkanı Roosevelt, savaş sonrası işbirliğine güvenle bakıldığını belirtiyordu. Türk basını Roosevelt'in demecini memnuniyetle karşıladı.⁶¹ Us, savaşı kısaltmak için müşterek tedbirler alınacağını, barış seven milletlerin müttefikler safına çağrılacağını belirtmekteydi.⁶²

Moskova Konferansı'nın ardından İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile bir görüşme yapmak istediğini bildirmesi üzerine iki taraf Kahire'de buluşma kararı aldı. İki dışişleri bakanının 5-16 Kasım 1943 tarihleri arasında Kahire'de yaptıkları görüşmelerde, Eden, Moskova Konferansı kararları üzerinde

⁵⁸A. E. Yalman, “Kebek Konferansından Sonra Neler Doğacak”, *Vatan*, 26 Ağustos 1943, s.2.

⁵⁹DBTDA, 571/68065-297625-9.

⁶⁰Falih Rıfkı Atay, “Moskova Görüşmeleri”, *Ulus*, 21 Ekim 1943, s.1.

⁶¹N. Nadi, “Konferansın Neticesi Etrafında”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1943, s.1-3; A. Ş. Esmer, “Moskova Konferansının Sonu”, *Ulus*, 1 Kasım 1943, s.3; A. Us, “Biri Dahili, Diğeri Harici İki Mühim Hadise”, *Vakit*, 3 Kasım 1943, s.4.

⁶²A. Us, “Moskova Konferansının Kararlarından Ne Anladık?”, *Vakit*, 6 Kasım 1943, s.1.

durarak Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesini ve Müttefiklerin Ege'deki havaalanı ve üslerden yararlanmasına izin vermesini talep etmiştir.⁶³

Aynı günlerde Türk basınında Müttefiklere karşı tepkinin başladığı görülmektedir. Hükümetin tavrı, İngiltere'yi gücendirmeden aradaki mesafeyi korumak iken, basın çok daha açık sözlü olabiliyordu.

Sadak, Berlin ve Londra'daki haberlere çatarak şöyle yazıyordu:

*“Moskova’da üç devlet arasında harbi kısaltmaya karar verilmiş olabilir. Böyle bir karar çok yerindedir, bunu alkışlarız. Fakat harbi çabuk bitirmek isteğiyle Türkiye’nin bu alanda oynayabileceği rol arasında hiçbir münasebet bulamıyoruz. Harbi kısaltmak için fedakârlığı çoğaltmak lâzımdır. Bu gayret ve fedakârlık, durup dururken Türkiye’den mi istenecek? Müttefikler, beş yıldır hazırladıkları muazzam insan ve malzeme kuvvetlerinin hepsini, her cepheden harbe attılar, kullandılar, tükettiler. Bununla da harbi bitiremediler de bütün iş Türkiye’nin yardımına mı kaldı?”*⁶⁴

N. Nadi de yabancı basına çatmıştı:

*“... Ajans muhabirlerine ve gazete muharrirlerine kalsaydı, Türkiye’nin şimdiye kadar birkaç defa harbe girmesi icab ederdi... Bu sırada bazı ajans muhabirlerinin durup dururken Türkiye’yi harbe sokmak hususundaki mucib sebeplerini doğrusu oldukça tuhaf buluyoruz. Harbi kısaltmak, Balkanlara çıkarma yapmak hava üsleri edinmek gibi istekler hem yetersiz hem lüzumsuzdur...”*⁶⁵

Sertel, Müttefiklere Havva üssü verileceğine dair Reuter Haber Ajansı'nın raporuna tepki göstermiş ve Türkiye'ye savaşı kısaltan önemli bir etken olarak bakılmasını kınamıştı:

*“Böyle bir talepte bulunabilmek ve Türkiye’yi Müttefiklere fiili yardıma, daha doğrusu tarafsız siyasetini terke ikna için gayet kuvvetli sebepler göstermek lazımdır... Hâlbuki bizi böyle bir harekete sürükleyecek mantiki bir sebep bulmak hayli güçtür...”*⁶⁶

Benice, Türkiye'nin savaş dışında kalmasını insanlığın ve medeniyetin inkişafı hususunda önemli bir yardım olarak belirtmekte ve bu hizmetlerin devam edeceğini vurgulamaktaydı.⁶⁷ Benice, iki gün sonra kaleme aldığı başka bir yazıda, Türkiye'nin askeri

⁶³O. Murat Güvenir, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını-Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991, s.189-190.

⁶⁴N. Sadak, “Türkiye Hakkında Ortaya Atılan Haber ve İhtimallerin Hepsisi Asılsızdır”, *Akşam*, 6 Kasım 1943, s.1.

⁶⁵N. Nadi, *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1943, s.1.

⁶⁶Z. Sertel, *Tan*, 6 Kasım 1943, s.1-6.

⁶⁷E. İ. Benice, “Türkiye'nin Harbe Müdahalesi”, *Son Telgraf*, 6 Kasım 1943, s.1-5.

ve siyasi vaziyetinde hiçbir değişiklik olmadığını, dolayısıyla Kahire mülakatının da bu vaziyeti değiştiremeyeceğini belirterek şöyle devam etmekteydi:

“Gidiş yolumuzdan ve milli tutumumuzdan bizi ayrılmaya sevk edecek hiçbir âmil günün içinde bahis mevzuu değildir... Müttefik demek mutlaka birlikte harbeden veya edecek olan demek değildir”.⁶⁸

Tasviri Efkâr, savaşa karar vermenin Türk milletine ait olduğunu belirtiyordu:

“Memleketimizin efkârı umumiyesinde harbe girmeye doğru bir temayül olduğunu zannetmiyoruz. Biz her vakit söylediğimiz ve sonuna kadar da söyleyeceğimiz üzere medeniyete ve insanlığa ancak sulh ile hizmet edebileceği kanaatindeyiz. Durup dururken harbe karışmak demek, şimdiye kadar akan kanlara, yıkılan mamurelere yeni kanlar, yeni harabeler ilâve etmek demektir”.⁶⁹

Tasviri Efkâr başka bir sayıda, Türkiye'nin durup dururken bu savaşa katılmakla, savaşın çabuk biteceği iddiasının anlamsız olduğunu yazıyordu.⁷⁰ Yeni Sabah gazetesi de Türkiye'nin, silahına, ancak hak ve istiklâline tecavüz yapıldığı vakit sarılmak kararını çok önceleri verdiğini yazıyordu.⁷¹

Basının savaş yıllarındaki durumu göz önünde bulundurulursa bir ölçüde bu satırlardan hükümetin gayri resmi olarak esas tavrını belirttiğini söyleyebiliriz. Ayrıca ilginçtir ki, hükümetin yarı resmi yayın organı olan Ulus gazetesi, I. Kahire Görüşmelerini gazete sayfalarında birinci sayfadan *“yorumsuz haber”* şeklinde vermiştir. Bu buluşmayla ilgili herhangi bir yorum yazısına ise rastlanamamıştır.

Kahire Görüşmelerinin ardından Müttefik liderleri Churchill, Stalin ve Roosevelt'in 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleşen Tahran'daki buluşmalarında Türkiye'nin savaş karşısındaki konumu yeniden gündeme geldi. Yoğun tartışmalar sonrası Türkiye'nin, yılın sonuna kadar Müttefikler safında savaşa katılmasının askeri bakımdan arzu edildiği karara bağlandı. Ayrıca Roosevelt ve Churchill, İnönü ile buluşup bu isteği bildireceklerdi.

Tahran Konferansı ardından ortaya çıkan durum, Müttefiklerin bir kere daha Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa katılması için İnönü'yü Kahire'ye davet etmeleri ile sonuçlanacaktı. 4-6 Aralık 1943'te toplanan II. Kahire Konferansı, Türkiye üzerinde yapılan Müttefik baskısının doruk noktasına çıktığı yer oldu. Bununla birlikte Türkiye izlemiş olduğu

⁶⁸E. İ. Benice, “Kahire Mülakatından Sonra”, *Son Telgraf*, 8 Kasım 1943, s.1-5

⁶⁹“Karar Vermek Türk Milletinin Hakkıdır”, *Tasviri Efkâr*, 6 Kasım 1943, s. 1.

⁷⁰“Yine Tayyare Üssü ve Boğazlar Meselesi”, *Tasviri Efkâr*, 14 Kasım 1943, s.1.

⁷¹“Kahire Mülâkatından Sonra”, *Yeni Sabah*, 9 Kasım 1943, s. 1.

denge siyasetinden ödün vermedi. Görünüşe göre savaş tehlikesi bir kez daha atlatılmıştı. Ancak daha önceki kritik zamanlarda olduğu gibi basında çıkan güvenli sözler Türkiye içinden çok dışarıya yönelikti.

Sadak müttefiklere seslenerek:

“Konferanstan son derece memnun ve tatmin edilmiş olarak döndüğünü gazetecilere söyleyen Numan Menemencioğlu, bütün meselelerin bazen sert bir şekle giren açık yüreklilikle fakat anlayışla tetkik edildiğini gizlemiyor, “bilmediğimiz birçok şeyler öğrendik, dostlarımız da bilmedikleri birçok şeyler öğrendiler” diyor. Değerli Hariciye Vekili karşılıklı menfaatlerin ve imkânların bu suretle daha iyi anlaşıldığını da söylüyor. Ancak gizli politika gütmeyen bir devletin Hariciye Vekilinin ağzından çıkabilecek bugün gibi aydınlık sözlere katacak bir şey yoktur...” demektedir.⁷²

Atay, Kahire Konferansı'nı iyi bir fırsat olarak belirtmektedir:

*“Bağlaşma, birbirine bağlanma, anlaşma, birbirini anlama demektir; biz İttifak ve dostlukların bir taraflı bir hesap üzerine kurulur ve yürür şeyler olmadığını tamamiyle bilecek olgunlukta bir milletiz. Kahire Konferansı, hakikatler üstündeki sis parçalarını süpüren mesut bir fırsat olmuştur”.*⁷³

Us, konferansı, İnönü'nün kişisel bir başarısı olarak nitelendirmektedir:

*“Muhterem Cumhurreisimiz ve aziz Milli Şefimizin Kahire'den büyük muvaffakiyet ile dönüşü bütün siyaset âleminde büyük bir takdir ve hayranlıkla karşılandığı gibi memleketimizin her köşesinde derin minnet ve iftihar duyguları uyandırdı. İsmet İnönü milli mücadeleden sonra Lozan'da Türkiye başmürahhası sıfatıyla Türkiye milletine yaptığı büyük hizmeti bu defa Kahire'de Türkiye Cumhurreisi olarak tamamlamıştır...”*⁷⁴

Ancak bu gibi süslü sözler geleceğe yönelik kaygıların ortadan kalktığını göstermiyordu. Aksine, aynı günlerde Türk-İngiliz ilişkileri hızla kötüleşmeye doğru gidiyordu. İngiltere'de Türkiye'ye karşı daha sert bir tavır takınılmasını savunanlar artıyordu. Buna karşın İnönü direnmekte kararlıydı. Ekrem Uşaklıgil, *“Yolumuz bellidir ve bu yolumuzu aydınlatan meşale şefin elindedir”* diyerek hükümetin takip ettiği politikayı takdirle karşılamaktaydı.⁷⁵ Benice, Türkiye'nin harbe girip girmeyeceği konusunda ne yapacağını

⁷²N. Sadak, “Kahire Konferansı Türk Dış Siyasetinin Yeni ve Parlak Bir Zaferidir”, *Akşam*, 11 Aralık 1943, s.2.

⁷³F. R. Atay, “Kahire Konferansı Etrafında”, *Ulus*, 11 Aralık 1943, s.1.

⁷⁴A. Us, *Vakit*, 12 Aralık 1943, s.1.

⁷⁵Ekrem Uşaklıgil, “Yolumuz Belidir ve Yolumuzu Aydınlatan Meşale Şefin Elindedir”, *Son Posta*, 11 Aralık 1943, s.3.

bilen bir devlet olduğunu belirtiyordu.⁷⁶ İkdâm gazetesindeki isimsiz bir yazıda, hükümetin sergilemiş olduğu siyaset anlayışına sonuna kadar bağlı kalacaklarını belirtmekteydi:

*“Harbe girmek veya girmemek hususunda reisimize, milli menfaatimizin icaplarına, ittifakımızın şart ve vecibelerinin tahakkukuna bağlıyız”.*⁷⁷

Yalman, Kahire Konferansı hakkındaki haberlerin satırları arasında “Harbe girecek miyiz, girmeyecek miyiz?” sorusuna cevap arayanlara, şunları söylüyordu:

*“Türkiye'nin harbe körü körüne girmesi diye bir dava dün de yoktu, bugün de yoktur, yarın da olmayacaktır. Bu bakımdan siyasetimizde bir değişiklik beklenemez, çünkü bu siyaset bir taraftan prensiplere, diğer taraftan hâdis ve imkânların icabına dayanıyor. Fakat Türkiye'yi harbin son safhasında tarafsız sayamayız. Türkiye, hâdiselerin icap ettirdiği müddetçe harp dışı kalacak bir müttefik memlekettir”.*⁷⁸

Yeni Sabah gazetesi, şöyle yazıyordu:

*“Yakınşarka kadar seyahat ihtiyar ettikten sonra Mister Roosevelt ile Mister Churchill'in Türk lideri ile temas etmek istemelerini memleketimizin ve yüksek şefimizin dünyadaki müstesna mevki ile izah etmek çok yerinde olur. Bu konuşmalar ve şahsi temaslara bir defa daha göstermiştir ki Türk politikası gayet berraktır ve düzgün bir hal halindedir”.*⁷⁹

Tasviri Efkârda konferansı İnönü'nün kişisel bir başarısı olarak nitelendiriyordu:

*“Son zamanlarda mütemadiyen çıkarılan şayiaların az çok tesiri altında bulunmakla beraber, bu defaki Kahire buluşma ve konuşmasından biz kendi hesabımıza çokluk endişe duymamakta idik. Bu buluşmanın bilhassa Devlet Reisimiz İsmet İnönü'nün huzuru ile vuku bulması, konuşmalardan iyi neticeler çıkacağına başlı başına bir alâmet idi”.*⁸⁰

1943 yılının sonuna gelindiğinde Türk dış politikasını yönetenler çok kritik bir aşamanın atlatılması gerektiğinin bilincine varmışlardı. Bu dönemde, Türk-İngiliz ilişkilerinde, Türk-Sovyet ilişkileri derecesinde olmasa da, ona yakın derecede bir gerginlik yaşandı ve ilişkilerde bir soğuma görülmeye başlandı. Bu durum Türk devlet adamlarının kaygılanmalarına yol açacak tabii olarak İngiltere'nin tamamen yabancılaştırılmamasına çaba harcanacaktır. Dolayısıyla Türkiye, uzun vadede güvenlik sağlayabileceğine inandığı Batılı müttefiklerine, ülkenin egemenliğinden ödün vermeden mümkün olduğunca yakın durdu.

⁷⁶E. İ. Benice, “Türkiye Ne Yapacağını Biliyor”, *Son Telgraf*, 15 Aralık 1943, s.1-5.

⁷⁷“Kahire Konferansı Harp Türkiye”, *İkdâm*, 11 Aralık 1943, s.1.

⁷⁸A. E. Yalman, “Yeni Kahire Mülâkatı Neticeleri”, *Vatan*, 12 Aralık 1943, s.1.

⁷⁹“Türkiye ve Siyasi Vaziyet”, *Yeni Sabah*, 12 Aralık 1943, s.1.

⁸⁰“Vaziyette Salâh”, *Tasviri Efkâr*, 12 Aralık 1943, s.1-5.

Sonuç

1939 Eylül ayının ilk günü, Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle patlak veren ve 1945'e değin süren II. Dünya Savaşı, 6 yıl süresince, özellikle Avrupa başta olmak üzere diğer coğrafyalarda da yaşamı muazzam etkiledi. Bilhassa stratejik konumunun etkisiyle, savaşın etkilerini derinden yaşamış ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye II. Dünya Savaşı'na her ne kadar askeri anlamda katılmamışsa da savaşın etkilerinin dışında kalamadı ve savaş süresince etkili bir aktör olarak yer aldı.

Türkiye, savaş döneminde mevcut çıkarlar doğrultusunda çok yönlü siyaset uygulamaya koymaya çalıştı. Bir taraftan Almanya öncülüğündeki Mihver devletler, diğer taraftan da İngiltere'nin başını çektiği Müttefik Devletler arasında bir denge politikası sürdürerek savaş dışı kalma çabası içerisinde oldu. Almanya, Türkiye'yi bitaraf tutmaya çalışırken, Müttefiklerin politikası ise Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokmaya ikna etmek/zorlamak yönünde oldu. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinin ağır şartlarını yaşamış olan Türkiye ise maceracılığa kaymadan, yeni bir savaşa girmemek hususunda kararlı davranarak, savaş sonuna kadar denge politikasını devam ettirdi. Türkiye, hem dâhili, hem harici politikasını, savaşın seyrine göre, attığı stratejik adımlarla günü gününe ayarladı.

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'yi savaşa dâhil etme çabalarının Türkiye tarafından nasıl algılandığını o döneme ait yazılı basının çözümlenmesiyle ortaya koyabiliriz. Bu bağlamda savaşın süreç ve yankıları, Türk basını üzerindeki davranışına yansımaları dönemin politik eksenine etkisi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Türkiye'nin yüreğinin nasıl attığını, beyninin nasıl çalıştığını derinliğine anlatan bir kaynak da dönemin canlı tanığı olan basında çıkan yazılar ve yorumlardır. Savaş boyunca basın, Türkiye'yi saran tehdit ve itelemeler karşısında ülkenin tepkisini yansıtmıştır.

Basının sıkı kontrol altında olduğu II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin, savaşan taraflara ve yaptığı antlaşmalara hanel getirmeden savaş dışı kalmayı başarımındaki siyasetini sürekli gündemde tutarak toplumu sürekli bilgilendirmeye çalıştı. Bununla birlikte savaş döneminde hükümetin izlediği denge siyasetinin bir neticesi olarak basın, savaşan taraflar arasında tercih belirtebiliyordu. Ulus gazetesi hükümetin ihtiyatlı politikasını yansıtan yayınlar yaparken, Vatan, Akşam ve Tanin gazeteleri genellikle Müttefik Devletlerden yana tavır sergilemişlerdir. Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr Alman yanlısı yayınlar yapmışlardır. Tan

gazetesi ise Sovyet yanlısı bir tutum içinde olmuştur. Bütün bunlarla birlikte Falih Rıfkı Atay, Ahmet Şükrü Esmer, Asım Us, Yunus Nadi, Hüseyin Cahit Yalçın ve Abidin Daver gibi dönemin bazı önemli gazeteciler CHP milletvekili olarak mecliste görev yapmışlardır. Dolayısıyla basının savaş süresince takınmış olduğu tutum, esasen hükümetin takip ettiği siyasetin bir yansıması olarak kabul edilmelidir.

Kaynaklar

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)

Sürelî Yayınlar (Gazeteler)

Akşam

Cumhuriyet

İkdam,

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Tasvir-i Efkâr

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

Makaleler, Kitaplar, Tezler

ATAY,F. R., “Cephe Gerisinin Harbi”, *Ulus*, 6 Kasım 1940.

ATAY,F. R., “Kahire Konferansı Etrafında”, *Ulus*, 11 Aralık 1943.

ATAY,F. R., “Kebek Toplantıları”, *Ulus*, 22 Ağustos 1943.

ATAY,F. R., “Moskova Görüşmeleri”, *Ulus*, 21 Ekim 1943.

ATAY,F. R., “Büyük Vazife Başındayız!”, *Ulus*, 16 Haziran 1940.

ATAY,F. R., “Türkiye Vazifesini Yapıyor”, *Ulus*, 28 Haziran 1940.

BENİCE, E. İ. “Avrupa Harbi Karşısında Genç Türkiye”, *Son Telgraf*, 18 Haziran 1940.

BENİCE, E. İ. “Türkiye'nin Harbe Müdahalesi”, *Son Telgraf*, 6 Kasım 1943.

BENİCE, E. İ., “Türkiye Ne Yapacağını Biliyor”, *Son Telgraf*, 15 Aralık 1943.

BENİCE, E. İ., “Türkiye'nin Vaziyeti”, *Son Telgraf*, 27 Haziran 1940.

BENİCE, E. İ., “Adana Görüşmeleri”, *Son Telgraf*, 3 Şubat 1943.

BENİCE, E. İ., “Kahire Mülakatından Sonra”, *Son Telgraf*, 8 Kasım 1943.

- BİRGEN, M., “Milli Şefi dinlerken”, *Son Posta*, 3 Kasım 1940.
- CUMHURİYET, “Churchill’in Memleketimizi Ziyareti”, 3 Şubat 1943.
- DAVER, A., “Badire Karşısında Türk Milleti”, *İkdam*, 18 Haziran 1940.
- DAVER, A., “Türkiye ve Harp”, *İkdam*, 27 Şubat 1940.
- DAVER, A., “Türkiye’nin Siyaseti ve Harp Karşısındaki Vaziyeti”, *İkdam*, 27 Haziran 1940.
- DERİNGİL, S., *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 2015.
- ERKİLET, H. E., “Türkiye Yakın Bir Tehlike Karşısında Değildir”, *Son Posta*, 13 Temmuz 1940.
- ESENDAL, M. Ş., *Kızıma Mektuplar*, (Haz. Muzaffer Uyguner), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.
- ESMER, A. Ş., “Harp Karşısında Türkiye”, *Ulus*, 27 Haziran 1940.
- ESMER, A. Ş., “Moskova Konferansının Sonu”, *Ulus*, 1 Kasım 1943.
- GÖNLÜBOL, M., -KÜRKÇÜOĞLU, Ö., “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, (Haz. Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.3-26.
- GÜVENİR, O. M., *2.Dünya Savaşı'nda Türk Basını-Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991.
- İKDAM, “Kahire Konferansı Harp Türkiye”, 11 Aralık 1943.
- KOÇAK, C., *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- NADİ, N., “Konferansın Neticesi Etrafında”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1943.
- NADİ, Y., “Her şey Vatan Müdafaasına”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1940.
- NADİ, Y., “Türkiye’nin Siyaseti”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1943.
- SADAK, N., “Bütün Millet Kahraman Şefine Seninle Beraberiz Diyor”, *Akşam*, 3 Kasım 1940.
- SADAK, N., “İttifak Siyasetimizde ve Harp Harici Vaziyetimizde Değişiklik Yoktur”, *Akşam*, 17 Haziran 1940.
- SADAK, N., “Kahire Konferansı Türk Dış Siyasetinin Yeni ve Parlak Bir Zaferidir”, *Akşam*, 11 Aralık 1943.
- SADAK, N., “Tedbirli Uyanık ve Birlik Durmak”, *Akşam*, 26 Haziran 1940.
- SADAK, N., “Türkiye’nin Büyük Kuvveti İçeride Birliği, Dış Siyasetinde Tam istiklâldir”, *Akşam*, 3 Aralık 1940.

- SADAK, N., "Türkiye'nin Siyaseti Malûmdur ve Değişmez", *Akşam*, 1 Aralık 1940.
- SADAK, N., "Türkiye Hakkında Ortaya Atılan Haber ve İhtimallerin Hepsisi Asılsızdır", *Akşam*, 6 Kasım 1943.
- SARAÇOĞLU, Ş., 13 Ocak 1940 Günkü Gazetelere Demeci.
- SERTEL, Z., "Harp Geliyormuş Gibi Hazır Olmalıyız", *Tan*, 7 Kasım 1940.
- SERTEL, Z., "Türkiye'nin Vaziyeti Nedir?", *Tan*, 27 Haziran 1940.
- SERTEL, Z., "Hükümetin Mühim Kararı", *Tan*, 8 Kasım 1940.
- TASVİRİ EFKÂR, "Hazır Bulunmak Lüzumu", 11 Kasım 1940.
- TASVİRİ EFKÂR, "Karar Vermek Türk Milletinin Hakkıdır", 6 Kasım 1943.
- TASVİRİ EFKÂR, "Kebek Tebliğinde Çıkarığımız Manalar", 26 Ağustos 1943.
- TASVİRİ EFKÂR, "Rusya'nın İstediklerinin Aslı Varsa", 24 Ağustos 1943.
- TASVİRİ EFKÂR, "Vaziyette Salâh", 12 Aralık 1943.
- TASVİRİ EFKÂR, "Yine Tayyare Üssü ve Boğazlar Meselesi", 14 Kasım 1943.
- TASVİRİ EFKÂR, "Zaten Bizden Kim Ne İsteyebilir?", 13 Şubat 1943.
- TEKE, C., "II. Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.45, Ağustos 2016, s.302-310.
- ULUS, "Adana Mülâkatı", 3 Şubat 1943.
- ULUS, "Dürüst ve Açık Politikamız", 23 Şubat 1943.
- US, A., "Adana Konuşmaları", *Vakit*, 3 Şubat 1943.
- US, A., "Biri Dahili, Diğeri Harici iki Mühim Hadise", *Vakit*, 3 Kasım 1943.
- US, A., "Harp Tehlikesine Karşı Hazırlık Devrine Girdik", *Vakit*, 5 Kasım 1940.
- US, A., "Kurt ile Kuzuyu Geçindiren Siyaset", *Vakit*, 4 Kasım 1940.
- US, A., "Moskova Konferansının Kararlarından Ne Anladık?", *Vakit*, 6 Kasım 1943.
- US, A., "Türkiye'nin Hâdiseler Karşısında Tutacağı Yol", *Vakit*, 16 Haziran 1940.
- US, A., "Türkiye'nin Harp ve Sulh Siyaseti", *Vakit*, 28 Haziran 1940.
- UŞAKLIGİL, E., "Yolumuz Belidir ve Yolumuzu Aydınlatan Meşale Şefin Elindedir", *Son Posta*, 11 Aralık 1943.
- YALÇIN, H. C., "Adana Mülâkatı", *Yeni Sabah*, 3 Şubat 1943.
- YALÇIN, H. C., "Mihver Devletleri Karşısında Türk Politikası", *Yeni Sabah*, 5 Aralık 1940.
- YALMAN, A. E., "Bizim İçin Yalnız Türk Taraftarlığı Var", *Vatan*, 22 Ekim 1940.
- YALMAN, A. E., "Kebek Konferansından Sonra Neler Doğacak", *Vatan*, 26 Ağustos 1943.
- YALMAN, A. E., "Yeni Kahire Mülâkatı Neticeleri", *Vatan*, 12 Aralık 1943.

YENİ SABAH, “Kahire Mülâkatından Sonra”, 9 Kasım 1943.

YENİ SABAH, “Türkiye ve Siyasi Vaziyet”, 12 Aralık 1943.

YERASİMOS, S., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (çev: Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.